

Η ΒΕΛΑΝΙΔΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΒΕΛΑΝΙΔΙ ΣΤΟ ΧΤΕΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΑΥΡΙΟ

ΠΟΛΑΚΗ Σ.

6/θέσιο Δημοτικό Σχολείο Αρμένων, 1^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ρεθύμνου
e-mail: stellapolaki@sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αυτό το Σχολικό Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΣΠΠΕ), κινείται μέσα σε ένα πλαίσιο έμπρακτης ευαισθητοποίησης των παιδιών σε θέματα που αφορούν το περιβάλλον γενικότερα και τον τόπο τους ειδικότερα. Το βελανίδι αποτέλεσε βασικό πλουτοπαραγωγικό πόρο της ζωής του χωριού των Αρμένων. Ήταν κύρια ασχολία των κατοίκων για πολλά χρόνια. Η συγκέντρωσή του τροφοδοτούσε τα εργοστάσια επεξεργασίας δερμάτων του Ρεθύμνου. Είχε μεγάλη οικονομική αξία λόγω της ουσίας που περιείχε (τανίνη), απαραίτητη για την επεξεργασία των δερμάτων. Σε δύσκολες εποχές μάλιστα έφτιαχναν ψωμί από αλεύρι βελανιδιού. Με αφετηρία αυτό, θέλαμε να αναπτύξουν οι μαθητές μια σειρά δραστηριοτήτων, όπου θα τους έφερνε σε επαφή με αυτόν τον κόσμο που έζησε σε άλλες εποχές και να γνωρίσουν την αξία και τη λειτουργία του πράσινου παράδεισου που τα περιβάλλει. Με τα παιδιά πήραμε συνεντεύξεις από τους παππούδες του χωριού, επισκεφτήκαμε το βυρσοδεψείο του Νομού, φτιάξαμε ψωμί και γλυκά με αλεύρι από βελανίδι και κάναμε πολλές κατασκευές με βελανίδια.

POLAKI S.

e-mail: stellapolaki@sch.gr

ABSTRACT

This School Program of Environmental Education is based on the context of children's hands-on sensitization on subjects concerning the natural environment in general and their place of birth specifically. The acorn constituted a fundamental wealth-producing resource for the peasantry of Armeni. It was the inhabitants' main occupation for ages. After they gathered it, they supplied with it the tannery industry of the Rethymnon prefecture. The acorn was of great economic value due to the substance *tannin* it contained which was necessary for the leather elaboration. In times of hardship they made flour of acorn. From this starting point, we wanted to help students develop a series of activities so that they could get in touch with a past world and become familiar with the operation and the value of the "green paradise" that surrounds them. With the children we interviewed the village elders, we visited its tannery, we baked bread and pastry with acorn flour and made a lot of artcraft with acorn.

Λέξεις κλειδιά: βελανίδι, τανίνη, βυρσοδεψείο, βελανιδόψωμο

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εργασία αυτή παρουσιάζονται πτυχές ενός ΣΠΠΕ με θέμα « Η βελανιδιά και το βελανίδι στο χτες, στο σήμερα και στο αύριο.» με τα 8 παιδιά της Γ' τάξης του 6/θέσιου Δημοτικού Σχολείου Αρμένων Ρεθύμνου, το οποίο διεξήχθη κατά σχολική χρονιά 2005-2006. Η χρονική διάρκεια αυτού του ΣΠΠΕ ήταν οκτώ μήνες από τον Οκτώβριο του 2005 μέχρι τον Μάιο του 2006. Τον Ιούνιο έγινε το κλείσιμο του προγράμματος με παρουσίαση της δουλειάς των παιδιών και ακολούθησε γιορτή με προσκεκλημένους και κατοίκους του χωριού που βοήθησαν για την διεξαγωγή του προγράμματος με τις πλούσιες εμπειρίες τους και τις γλαφυρές τους διηγήσεις.

2. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΘΕΜΑΤΟΣ

1. Γύρω από το χωριό υπάρχει μεγάλο δάσος από βελανιδιές και καλό θα ήταν τα παιδιά να μάθουν περισσότερα πράγματα γι' αυτό.
2. Οι ιστορίες μεγαλύτερων ανθρώπων για το ρόλο του βελανιδιού στη ζωή τους σε παλιότερες εποχές.
3. Το ότι η βελανιδιά και το βελανίδι αποτελούσε βασικό οικονομικό παράγοντα του τόπου.
4. Οι βελανιδιές με το πέρασμα του χρόνου όλο και μειώνονται για να γίνουν οικόπεδα, πρέπει να κρατήσουμε ζωντανές κάποιες μνήμες ανθρώπων που είχαν μια άλλη σχέση με τα δέντρα αυτά.
5. Η αντιμετώπιση του βελανιδόδασους ως εμπόδιο στην οικιστική και γενικότερη ανάπτυξη της περιοχής (στάση των γονιών, που μεταφέρεται στα παιδιά).

3. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Γνωστικοί

1. Γνωριμία με ένα δέντρο που κάποτε καταλάμβανε μεγάλο μέρος μιας πλευράς του νομού.
2. Γνωριμία με παραδοσιακές δραστηριότητες που έχουν σβήσει.
3. Γνωριμία με τη λειτουργία του δάσους.
4. Ανάπτυξη της ικανότητας να παίρνουν συνέντευξη και να συζητούν με ανθρώπους μεγάλης ηλικίας και να αντλούν πληροφορίες και να ανασυνθέτουν μια ολόκληρη εποχή
5. Κατανόηση του πώς η ανθρώπινη δραστηριότητα μετασχηματίζει το περιβάλλον στο πέρασμα του χρόνου.

Συναισθηματικοί

1. Καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στο δάσος.
2. Προσπάθεια σεβασμού και προστασίας του.

Ψυχοκινητικοί

1. Ανάπτυξη δεξιοτήτων των παιδιών που θα τους επιτρέψουν να λειτουργήσουν ως ομάδα.
2. Να δημιουργήσουν με πρώτη ύλη το βελανίδι δικά τους έργα.

4. ΜΕΘΟΔΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Συγκέντρωση πληροφοριών από οπτικοακουστικά μέσα (βιβλία, videoκασέτες, slides διαδίκτυο κ.α)
2. Μαγνητοφώνηση και καταγραφή συνεντεύξεων από ηλικιωμένους κατοίκους του χωριού για τη βελανιδιά-βελανίδι και τη χρήση του στο τότε...
3. Σχέδια εργασίας που θα αναλάβουν τα παιδιά με σκοπό τη συγκέντρωση υλικού και πληροφοριών για τη βελανιδιά.
4. Δημιουργικοί τρόποι έκφρασης των γνώσεων που απέκτησαν και των εμπειριών τους με ζωγραφική, τραγούδια, κατασκευές κ.α.
5. Δημιουργικοί τρόποι έκφρασης των γνώσεων που απέκτησαν με παρασκευή ψωμιού από και άλλων αρτοσκευασμάτων με αλεύρι φτιαγμένο από βελανίδι.
6. Εκδήλωση στο δημοτικό σχολείο με στόχο την παρουσίαση του προγράμματος και ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας.

5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- Συζήτηση στην τάξη για τη βελανιδιά –δάσος

- Επίσκεψη στο τόπο με τις βελανιδιές σε όλες τις εποχές (Φθινόπωρο, Χειμώνας, Άνοιξη, Καλοκαίρι), φωτογράφιση και συγκέντρωση υλικών της φύσης όπως φύλλα, καρπούς, κλαδάκια κ.α.
- Αναζήτηση στοιχείων για τα δέντρα αυτά σε βιβλία και στο Δίκτυο.
- Σχεδιασμός συνέντευξης, προετοιμασία των ερωτήσεων που θα υποβάλουν στους παππούδες του χωριού.
- Επίσκεψη στα καφενεία του χωριού και συζήτηση με τους παππούδες και πρόσκληση ενός από τους γεροντότερους κατοίκους στην τάξη μας για να μας μιλήσει.
- Επίσκεψη στο μοναδικό σ' ολόκληρο το νομό, βυρσοδεψείο που λειτουργεί και με βελανίδι. Παρατήρηση και καταγραφή των σταδίων επεξεργασίας και συσχετισμός με τη σύγχρονη εποχή.
- Επίσκεψη στο μοναδικό άνθρωπο στο Ρέθυμνο που συγκεντρώνει ακόμα το βελανίδι και το διοχετεύει στα βυρσοδεψεία της βόρειας Ελλάδας.

<p>Αχ βελανίδι μου όμορφο σε βρήκαμε στο δάσος, μια μέρα ολοφώτεινη σε βάλαμε στο σάκο.</p> <p>Μαζέψαμε πολλά πολλά σας φέραμε στην τάξη εκεί σας καθαρίσαμε και φτιάξαμε ψωμάκι το ψήσαμε το φάγαμε φτιάξαμε και κεκάκι.</p> <p>Πήραμε τα κουπάκια σας και φτιάξαμε κουκλάκια, φορέματα τους ράψαμε βάλαμε και ματάκια.</p> <p>Πήγαμε στο νταμπακαριό του Γιώργη Γιακουμάκη, μας έδειξε τα δέρματα με το βελανιδάκι.</p> <p>Στα καφενεία πήγαμε με μαγνητοφονάκι και ερωτήσεις κάναμε σε κάθε γεροντάκι.</p> <p>Μάθαμε πράγματα πολλά για το βελανιδάκι, ήτανε δέντρο ιερό έφερνε παραδάκι.</p> <p>Τον Αύγουστο που άρχιζε λιγάκι να μεστώνει, ο καθ' ένας τη ράβδο του παίρνει και το μαζώνει.</p>	<p>Απάνω στη βελανιδιά με τα ραβδιά ανεβαίνουν κι αν δε σταθούν προσεκτικοί αργότερα κουτσαίνουν.</p> <p>Αφού το ριζούν βάνουν ντο μέσα εις τσι λινάτσες και πάντο για να ξεραθεί απάνω τσι ταράτσες.</p> <p>Το βελανίδι όντε βραχεί αμέσως και μαυρίζει και ο έμπορος θε να τους πει: «τίποτα δεν αξίζει».</p> <p>Όπως το τύνεις το παιδί καλά να μην κρυώσει, ετσά τον βλέπαν το καρπό νερό να μην του δώσει.</p> <p>Στην Κατοχή τ' αλέθανε Και κάνανε ψωμάκι, το βράζανε το κάνανε φάρμακο για τ' αρνάκι.</p>	<p>Πήγαμε και στην Καρωτή και φτιάξαμε ζωάκια, που για να μεγαλώσουν τρώνε βελανιδάκια.</p> <p>Ένα τσικάλι βράσαμε γεμάτο βελανίδια και θέλαμε να βάψουμε μαλλί με βελανίδια.</p> <p>Φτιάξαμε και κατασκευές δέντρα με βελανίδια, σκαντζόχοιρους και σκίουρους παίξαμε και παιχνίδια.</p> <p>Πήγαμε εκδρομές πολλές στο Ρέθυμνο και σε χωριά κι όλοι διασκεδάσαμε περάσαμε καλά!!!</p>
--	--	--

- Παρασκευή ψωμιού με βελανίδια σε συνεργασία με γιαγιά κάποιου παιδιού (ξεφλούδισμα του βελανιδιού, ψήσιμο, άλεσμα κ.λ.π).
- Κατασκευές έργων με υλικά από τη βελανιδιά (π.χ. χαρταετό, κατασκευή κούκλας και άλλων καλλιτεχνικών συνθέσεων)
- Καταγραφή από τη μυθολογία ιστοριών που σχετίζονται με τη βελανιδιά (π.χ. αμαδρυάδες, αργοναυτική εκστρατεία, Ερισύχθονας, Μυρμιδόνες κ.α)
- Συλλογή μαντινάδων και ποιημάτων με τη βελανιδιά
- Σύνταξη παραμυθιών
- Σύνταξη μαντινάδων με την πορεία του προγράμματος μας.

6. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Αυτή η εργασία ήταν πραγματικά μια ανακάλυψη για όλους μας, μάθαμε πολλά πράγματα για το χωριό, ακούσαμε τους ηλικιωμένους να μας μιλούν με συγκίνηση, νοσταλγία και πάθος για μια εποχή που έφυγε και που οι ζωές όλων ήταν συνδεδεμένες με την παραγωγή του βελανιδιού, πράγμα που έκανε τους Αρμένους από τα πλουσιότερα χωριά της περιφέρειας!

Τα παιδιά καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος ανέλαβαν διάφορους ρόλους, έγιναν δημοσιογράφοι, ερευνητές, περιπατητές, αγρότες, τεχνίτες, φουρνάρηδες, δημιουργοί και καλλιτέχνες! Όλοι αυτοί οι ρόλοι τα ενθουσίασαν και μάλιστα προσπαθούσαν να μάθουν πράγματα από τους παππούδες τους και να μας τα φέρουν την επόμενη μέρα στην τάξη.

Η αγάπη και ο ενθουσιασμός που έδειξαν για την εργασία αυτή φαινόταν όχι μόνο από το χαμόγελό και την καλή διάθεση που είχαν στις δραστηριότητές αλλά και στο ότι δεν διαμαρτυρήθηκαν ποτέ, όλη τη διάρκεια της χρονιάς ακόμα και αν είχαν φόρτο δουλειάς.

Καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος τα παιδιά καλούνταν να καταγράψουν τις εντυπώσεις τους απ' όλα αυτά που άκουγαν έβλεπαν και έφτιαχναν. Παρακάτω παρουσιάζονται μερικές από τις εντυπώσεις των παιδιών που καταγράφηκαν στη μέση και στο τέλος του προγράμματος:

- § **Ελένη:** «Μου έκανε εντύπωση που πουλούσαν τόσο ακριβά το βελανίδι και τώρα δεν αξίζει τίποτα. Δεν ήξερα ότι έφτιαχναν φάρμακο για τα αρνιά και ακόμα δεν ήξερα ότι ήταν τόσο πολύτιμο!»
- § **Βαγγέλης:** «Δεν ήξερα ότι μαζεύανε το βελανίδι και το πουλούσαν τόσο ακριβά.»
- § **Γιώργος:** «Εμένα μου έκανε εντύπωση που πουλούσαν τόσο ακριβά το βελανίδι. Δεν ήξερα πως είχε τόσο μεγάλη αξία για τους Αρμένους!»
- § **Σπύρος:** «Δεν ήξερα ότι οι Αρμένιοι ήταν τόσο πλούσιο χωριό, εξαιτίας τους βελανιδιού!»
- § **Γιώργος:** «Πιο πολύ με παραξένεψε που έκαναν ψωμί από το βελανίδι!»
- § **Νίκος:** «Μου έκανε μεγάλη εντύπωση, που πουλούσαν το βελανίδι τόσο ακριβό»
- § **Δέσποινα:** «Μου έκανε εντύπωση πως το βελανίδι το πουλούσαν ακριβά και πως κάνανε ψωμί με το βελανίδι!»
- § **Κώστας:** «Εμένα μου έκανε εντύπωση πως τρώγανε ψωμί με τα βελανίδια και πως χρησιμοποιούσαν το βελανίδι στο βυρσοδεψείο!»
- § **Δέσποινα :** «Εμένα μου άρεσε στο πρόγραμμα που φτιάξαμε ζωάκια με πηλό, μου άρεσαν οι συνεντεύξεις στα καφενεία, το ψωμί που φτιάξαμε, το μαλλί που βάψαμε και που πήγαμε πολλές εκδρομές. Τέλος μου άρεσε που μάθαμε πολλά πράγματα για το βελανίδι!»
- § **Κώστας :** «Μου άρεσε το βυρσοδεψείο του Γιακουμάκη, γιατί είδαμε δέρματα από βόδια και μου άρεσε και το ψωμί που φάγαμε που το είχαμε φτιάξει εμείς!»
- § **Γιώργος:** « Εμένα μου άρεσαν στο πρόγραμμα οι εκδρομές που πήγαμε, οι συνεντεύξεις στα καφενεία, το μαλλί που βάψαμε και το ψωμί που φτιάξαμε. Μου άρεσε επίσης που έμαθα πολλά πράγματα για το βελανίδι!»

- § **Ελένη:** «Εμένα μου άρεσαν όλα αυτά που κάναμε. Πιο πολύ όμως οι εκδρομές, οι κατασκευές, το ψωμί που φτιάξαμε, και τα πράγματα που μάθαμε, όλα μου άρεσαν. Ακόμα μου άρεσε που πήγαμε στο βυρσοδεψείο!»
- § **Νίκος:** «Εμένα μου αρέσανε όλα, εκτός από τα καφενεία. Πιο πολύ διασκεδάσα με τις κατασκευές!»
- § **Γιώργος:** «Εγώ πέρασα καλά, έμαθα πολλά πράγματα και μου άρεσε όλο το πρόγραμμα. Το μόνο που δε μου άρεσε ήταν η άσχημη μυρωδιά στο βυρσοδεψείο!»
- § **Βαγγέλης :** «Εμένα μου αρέσανε όλες οι εκδρομές, γιατί έμαθα πολλά πράγματα που δεν ήξερα. Μου άρεσε και εκεί που φτιάξαμε ψωμί και πάρα πολύ στο βυρσοδεψείο!»
- § **Σπύρος :** «Εμένα μου άρεσαν όλα που κάναμε, πιο πολύ που πήγαμε στο βυρσοδεψείο και που φτιάξαμε ψωμί. Στο βυρσοδεψείο μου άρεσε ο τρόπος που έβγαζαν τις τρίχες από τα δέρματα και πώς καταλάβαιναν ότι είχε φύγει ο ασβέστης από την προβιά»

Όλοι οι γνωστικοί στόχοι επετεύχθησαν με το μεγαλύτερο δυνατό τρόπο. Τα παιδιά γνώρισαν το δέντρο της βελανιδιάς σε όλες τις εποχές, το παρατήρησαν και συγκέντρωσαν υλικό γι αυτήν όπου και το παρουσίασαν στην τάξη. Έμαθαν μέσα από τις επισκέψεις στα καφενεία και τις συζητήσεις για ένα επάγγελμα που πλέον δεν υπάρχει, συζήτησαν πάνω στη σχέση ανθρώπου- φύσης, γνώρισαν την ιστορία του χωριού τους και προβληματίστηκαν για το μέλλον του τόπου τους. Κατανόησαν με την επίσκεψη στο βυρσοδεψείο, γιατί ήταν τόσο σημαντικό το βελανίδι στην περιοχή τους. Λειτουργήσαν σαν ομάδα σε όλο το πρόγραμμα και έφτιαξαν δικά τους έργα με υλικά από το βελανίδι.

Έγινε προσπάθεια μέσα απ' όλη αυτή τη δουλειά, να παροτρυνθούν τα παιδιά να βλέπουν με μια διαφορετική ματιά το παρελθόν, να συνειδητοποιήσουν ότι το παρόν είναι απόρροια συγκεκριμένων πρότερων διαδικασιών, αλλά και να έρθουν σε επαφή με διαφορετικές αντιλήψεις! Παράλληλα έγινε προσπάθεια καλλιέργειας θετικής στάσης απέναντι στο δάσος και συζήτηση για την προστασία τους.

Άλλωστε πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι μέσα από τέτοια προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, τα παιδιά παίρνουν ψήγματα μόνο των στόχων που βάζουμε και μεγαλώνοντας, το πώς θα τα δουλέψουν στο μυαλό τους και τι στάση θα κρατήσουν απέναντι στη φύση, εξαρτάται από πάρα πολλούς παράγοντες...θέλουμε να πιστεύουμε ότι οι σπόροι που ρίχνουμε σήμερα θα βρουν πρόσφορο έδαφος, θα κρατήσουν στους ανέμους και θα καταφέρουν να καρπίσουν...!

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μετά από οκτώ μήνες δουλειάς και προσπάθειας να γνωρίσουμε το χωριό των Αρμένων σε άλλες εποχές και σε άμεση συνάρτηση με τις βελανιδιές που το περιβάλλουν, το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε, αν μπορεί να πει κανείς ότι τελειώνει η ενασχόληση με τη φύση και τα θέματα γύρω απ' αυτήν.

Τα παιδιά καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος δούλεψαν ομαδικά, και οφείλω να πω ότι μέσα από αυτό το πρόγραμμα δέθηκαν πιο πολύ γιατί περνούσαν πολλές ώρες εκτός σχολείου μαζί για να φτιάξουν και να ετοιμάσουν πράγματα για την εργασία του βελανιδιού.

Αρκετές φορές για να πραγματοποιήσουμε όλα όσα είχαμε βάλει στόχο και όσα προέκυψαν στην πορεία, για την διεκπεραίωση του προγράμματος, έπρεπε να δουλεύουμε πολύ όλοι στην τάξη. Τα παιδιά όμως ήταν συνεπαρμένα με την ιδέα ότι στο τέλος της χρονιάς όλα αυτά που κάναμε θα τα γράφαμε σε ένα βιβλίο, το οποίο θα μπορούσε να το διαβάσει όποιος ήθελε να μάθει περισσότερα πράγματα για τις βελανιδιές αλλά να μάθει και για ένα επάγγελμα που πλέον χάθηκε.

Κλείνοντας και έχοντας στο μυαλό, τους αρχικούς στόχους του προγράμματος, θέλω να πιστεύω και εύχομαι να επετεύχθησαν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό. Προσπαθήσαμε μέσα απ' όλη αυτή

τη δουλειά, να παροτρύνουμε τα παιδιά να βλέπουν με μια διαφορετική ματιά το παρελθόν, να συνειδητοποιήσουν ότι το παρόν είναι απόρροια συγκεκριμένων πρότερων διαδικασιών, αλλά και να έρθουν σε επαφή με διαφορετικές αντιλήψεις!

Η αντίδραση της τοπικής κοινωνίας ήταν πολύ θετική, όλοι δέχτηκαν να μιλήσουν για τις εμπειρίες τους και για την δουλειά που έκαναν κάποτε, τον τρόπο που δούλευαν και τις δυσκολίες που είχαν. Μιλούσαν με πολύ χαρά γιατί το θέμα τους αφορούσε άμεσα και μάλιστα χαιρόταν που αυτά θα γραφόταν και έτσι θα έμεναν να τα διαβάσουν οι νεότεροι. Είχαν την αίσθηση ότι μιλώντας στα παιδιά τα διδάσκουν μέσα από την εμπειρία που τους δίνουν τα χρόνια τους. Τέλος και αυτό ήταν πολύ σημαντικό προσπαθούσαν μαζί μας να βρουν τρόπους να αξιοποιηθούν σήμερα οι βελανιδιές...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αλιμπέρτης Α. , (2006), *Φυτά της Κρήτης θεραπευτικά, αρωματικά και εδώδιμα*, Mystis editions, Ηράκλειο.
2. Ζαχάρης Α. , (1977) *Τα δάση της Κρήτης από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήναι .
3. Κατενίδης Κ, 1995) *ΔΑΣΟΣ το «άγνωστο» δώρο της φύσης*, ART OF TEXT,Θεσσαλονίκη
4. Παπαδογιαννάκης Ν. , *Κρητικό Ιατροσόφιο του 19^{ου} αιώνα*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου (Έκδοση Εισαγωγή, Σημειώσεις)
5. Παρασκευάς Π. (1995), «*Η βυρσοδεψία στην Κρήτη*», Ζ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Ρέθυμνο, Τομ. Γ', σελ. 407-420 Οκτώβριος 1995.
6. Παρασκευάς Π. (1990), «*Μερικές ειδήσεις για τη βυρσοδεψία του ρεθύμνου(1918-1939)*», Κρητολογικά Γράμματα, τ.1,σ.25-28.
7. Ράσσεντ Ι. Ζ. (1988), *Η Κρήτη υπό την Αιγυπτιακήν εξουσία*, Ηράκλειο.
8. Σφήκας Γ. (1996), *Τα δάση των χαμηλών περιοχών*, Πατάκη, Αθήνα .
9. Τρούλης Μ. (1998), «*Ρέθυμνο*» *Ιστορία –Περιήγηση-Σύγχρονη Ζωή*”, ΜΙΤΟΣ, Ρέθυμνο.
10. Τσιριμονάκη Μ (2005), *Φυτικές βαφές από τους θησαυρούς της κρητικής γης*, Κέντρο Κρητικής Λαϊκής Τέχνης, Ρέθυμνο.
11. Χατζηδάκης Ι. (1881), *Περιηγήσεις εις Κρήτην*, σ. 67,εν Ερμούπολη .
12. <http://www.prasino.gr>
13. <http://6tee-athin.att.sch.gr/velaidia.htm>
14. <http://www.tradepointathens.gr>
15. <http://www.mani.org.gr>
16. <http://www.myworld.gr/print/16602>
17. <http://www.kathimerini.gr>
18. <http://www.mythologia.8m.com>
19. <http://img.pathfinder.gr/clubs/files/61405/25.html>
20. <http://www.esoterika.gr>
21. <http://www.topio.net>